

Anna Fidelus

Rola i zadania kapelana w instytucjach resocjalizacyjnych

Studia nad Rodziną 8/1 (14), 91-98

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna FIDELUS

ROLA I ZADANIA KAPELANA W INSTYTUCJACH RESOCJALIZACYJNYCH

Współczesna cywilizacja z jednej strony szczyści się ogromem osiągnięć naukowych, technicznych, sukcesami w lotach kosmicznych, genetyce i wieloma innymi zdobyczami nauki, z drugiej strony charakteryzuje ją coraz większy rozwój patologii: niszczone jest środowisko naturalne, istnieje zagrożenie bezpieczeństwa, bezrobocie, dewiacje seksualne, upadek moralności chrześcijańskiej, rozpad rodziny, co w konsekwencji sprawia człowiekowi cierpienie nie tylko fizyczne, ale również psychiczne.

Chrześcijaństwo, kształtując współczesną cywilizację ubogaciło ją wszechstronnie. To co obserwujemy dzisiaj: osiągnięcia na polu życia społecznego, kulturalnego, w zakresie nauki i sztuki, moralności i prawa zawdzięczamy w znacznej mierze chrześcijaństwu. Ostatnio pojawiły się jednak oznaki odchodzenia od wartości ewangelicznych w formowaniu i realizacji zasad ludzkiego życia, oznaki określane jako patologie społeczne. Patologia społeczna w każdym społeczeństwie stanowi ogromny problem. Jest on tym większy, jeżeli dzieci i młodzież wybierają alternatywne zachowania, które mają charakter przestępczy. Do najczęściej obserwowanych form patologii społecznej godzących w zdrowie fizyczne i psychiczne nieletnich należą: brak uznania dla autorytetów, kryzys rodziny, próby samobójcze, sekty, nadmierne propagowanie seksu, alkoholizm, narkomania, przestępczość. Współczesne badania wskazują na dychotomiczny podział przestępczej młodzieży: pierwszą grupę – stanowią nieletni przestępcy dokonujący wielu przestępstw przypadkowych, drugą – stosunkowo nieliczną grupą młodzieży dokonującą przestępstw groźnych i przez długi okres życia. Osobną kategorię stanowią młodociani przejawiający gwałtowne zachowania przestępcze z inspiracji politycznych i ideologiczno-religijnych. Kryminologowie i politycy społeczni zainteresowani są głównie pierwszą grupą młodzieży. Ta kategoria młodzieży nie stwarza większego niebezpieczeństwa i zagrożenia. Ich przestępczość w pewnej części jest przejawem procesu „prób i błędów” okresu dorastania. Takie stanowisko jest wspierane przez badania prowadzone na gruncie psychologii przestępczości (J. Shamsie 1991, M. Ottfredson, T. Hirschi 1988).

Niestety, nic nie wskazuje na to, aby zjawiska patologiczne miały w określonym czasie zniknąć, bądź ulec zminimalizowaniu. Dlatego bardzo ważne jest znalezienie społecznych uwarunkowań tych zjawisk, celem dokładnej analizy i skutecznego zapobiegania. Należy podjąć wzmocnione działania profilaktyczne, gdyż w przypadku zaawansowanych zachowań przestępczych młody człowiek umieszczany jest w placówce resocjalizacyjnej, w której skuteczność oddziaływania resocjalizacyjnego często jest bardzo niewielka. W odróżnieniu od represyjnego systemu instytucjonalnego, system profilaktyki zasadniczo wykorzystuje naturalne więzi międzyludzkie, uwzględnia ewolucyjnie wytworzone kanały socjalizacji, natomiast interwencje instytucji wyspecjalizowanych ogranicza do przypadków specyficznych i szczególnych, do trudności przekraczających możliwości usług ze strony struktur bezpośrednio oddziałujących na dziecko. Zgodnie z tą zasadą, w stosunku do zdecydowanej większości dzieci i młodzieży, najpełniejszą rolę w profilaktyce odgrywa rodzina, środowisko sąsiedzkie, szkoła, grupa koleżeńska, instytucje środowiska lokalnego¹.

W ostatnim czasie jesteśmy świadkami wielu dyskusji toczących się wokół problematyki resocjalizacji. Podkreśla się niską skuteczność resocjalizacji, szczególnie w placówkach resocjalizacyjnych typu: schroniska i zakłady poprawcze. Niestety wiele badań i raportów dowodzi, że w zamkniętych instytucjach resocjalizacyjnych nie ma właściwego klimatu wychowawczego, sprzyjającego zmianie zachowań wychowanków. Co więcej, podkreśla się, że w aktualnym wymiarze, placówki resocjalizacyjne są wręcz „kuźnią młodych przestępców”. Ci nieletni, którzy aktualnie przebywają w zakładzie poprawczym, w niedalekiej przyszłości zasilać zakłady karne dla dorosłych. Wiedza i umiejętności, jakie zdobywają w placówce dla nieletnich pozwolą im zaistnieć w świecie przestępczym dorosłych. W wielu krajach współczesnej Europy obserwuje się dążenie do wypracowania środków ograniczających zachowania przestępcze wśród dzieci i młodzieży bez uciekania się do ostatecznych sankcji karnych, a więc do izolacji. Rozwiązania te określane są jako środki alternatywne – w stosunku do kary ograniczenia wolności. Są one wyrazem humanistycznych tendencji w polityce penitencjarnej. Zwolennicy stosowania środków alternatywnych nie tylko przytaczają statystyki świadczące o wysokim stopniu recydywy w zakładach poprawczych, ale również odwołują się do uzasadnień teoretycznych, zwłaszcza teorii stygmatyzacji². Wybitny kryminolog niemiecki Franz von Liszt na początku XX wieku powiedział: „Jeżeli młodego człowieka lub dorosłego, który popełnił przestępstwo, pozostawimy na wolności, to ryzyko popełnie-

¹ B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków 2000.

² Tamże.

nia ponownego przestępstwa jest mniejsze niż wtedy, gdy zastosujemy karę³. Słowa wypowiedziane w 1905 roku ciągle pobudzają do refleksji nad współczesnymi rozwiązaniami resocjalizacyjnymi. Szczególnie konieczne jest zwiększenie środków wolnościowych, które mogą być stosowane w szerokim zakresie przestępstw. Niestety, mimo zauważalnych, pozytywnych zmian w systemie resocjalizacji, ciągle funkcjonują placówki resocjalizacyjne typu zamkniętego. Specyfika funkcjonowania tych placówek stawia przed personelem wysokie wymagania. Ludzie decydujący się na pracę w placówkach resocjalizacyjnych muszą być bardzo dobrze przygotowani merytorycznie, jak również muszą cechować się „umiłowaniem dusz ludzkich”. Wiedza i serce muszą się uzupełniać.

W proces resocjalizacyjny zaangażowani są nauczyciele pracujący w szkole, warsztatach szkolnych, wychowawcy pracujący w internacie. W tym trudnym zadaniu wspierani są przez psychologa, pedagoga i kapelana. Bardzo ważne jest, aby praca poszczególnych grup wychowawczych wzajemnie się dopełniała i uzupełniała. Praca kapelana tak w schronisku, jak i w zakładzie poprawczym nie ogranicza się tylko do prowadzenia katechezy na lekcjach religii w szkole. Obejmuje także działalność duszpasterską wśród wychowanków na terenie placówki.

Praca wychowawcza podczas zajęć katechezy obejmuje nie tylko realizację programów metodycznych dla danego typu szkół i klas. Ze względu na najczęściej występujące istotne braki posiadanej wiedzy, często trzeba ją uzupełniać. Wśród wychowanków występują istotne dylematy moralne. Pojawia się często zatarty obraz elementarnych pojęć moralnych oraz właściwie rozumianego pojęcia dobra i zła. Jest to poważne wyzwanie stojące przed kapelanem. Jednak kapelan nie powinien ograniczać się jedynie do przekazywania wiedzy, ale musi również kształtować osobowość wychowanka. W tym celu należy poszukiwać takich metod, które byłyby najbardziej odpowiednie i dostosowane do psychofizycznych uwarunkowań uczniów. Praca wychowawcza w klasie skoncentrowana jest na wykorzystaniu różnych metod socjotechnicznych, elementów psychodramy, rozmów, dyskusji – i zmierza do spowodowania zmian w zachowaniu wychowanków. Klasa traktowana jest jako miejsce, gdzie ujawniają się indywidualne problemy poszczególnych wychowanków. Nie jest to zadanie łatwe. Wychowankowie zachowują się często brutalnie w stosunku do siebie. Potrafią się znęcać – szczególnie nad słabszymi i nowoprzybyłymi, pogardzając nimi, poniżając ich. Najczęściej wchodzi w klimat, w którym zasadniczym wątkiem rozmów, wspomnień, przechwałek jest przestępstwo. Głównym ich pragnieniem nie

³ K. Sessar, Alternatives to the deprivation of liberty. The German Experience, Manuskript.

jest odmiana życia, ale powrót do przestępstwa. Kolejne przestępstwo ma być udoskonalone, w wyniku czego nie zostaną zatrzymani. Praca kapelana w placówkach resocjalizacyjnych często polega na zapełnieniu poczucia pustki, przegranego życia młodego człowieka, pozytywnym myśleniem i wartościami moralnymi. Wymienione metody pracy grupowej uwzględniają zróżnicowanie osobowości wychowanków, cechy środowiska, z którego pochodzą, a także charakter popełnionego przestępstwa i ocenę możliwości zaakceptowania norm postępowania, obowiązujących w społeczeństwie. W swej pracy kapelan kładzie akcent na uczenie myślenia. Jego rola polega na zetknięciu ucznia z problemem, stawianiu pytań i nawiązywaniu dialogu. Takie podejście wychowawcze wymaga odróżnienia rzeczywistych problemów dydaktycznych od codziennych pytań. Udzielanie odpowiedzi na pytania nie wyzwala aktywności intelektualnej i samodzielności myślenia uczniów w takim stopniu, w jakim dzieje się to w przypadku rozwiązywania problemów. Charakterystyczną cechą szkoły w placówkach resocjalizacyjnych jest praca w systemie klas łączonych. W łączonych klasach znajdują się uczniowie charakteryzujący się różnym poziomem rozwojowym i zasobem posiadanej wiedzy. Wymaga to organizowania interesującego sposobu uczenia, przyciągającego uwagę uczniów, inspirującego do indywidualnego uczenia się, zdobywania wiedzy, a także kształtowania sposobu myślenia. Praca wychowanka wspierana jest przez kapelana. Należy prowadzić takie zajęcia, które są atrakcyjne, aktywizujące i budzące zainteresowanie przerabianym materiałem wśród nowych uczniów, jak i wychowanków przebywających w placówce już od dłuższego czasu.

Doniosłe znaczenie ma także urządzenie sali klasowej, które ułatwia komunikację między uczniami. Ustawienie ławek w kształcie podkowy ułatwia dostęp uczniów do tablicy. Uczący może zbliżyć się do każdego ucznia, uczniowie utrzymują kontakt wzrokowy zachęcając się wzajemnie do zabierania głosu. W procesie nauczania zespołowego bardzo ważna jest daleko posunięta indywidualizacja. Trzeba dobrze znać zainteresowania ucznia, aby je wzbogacać oraz jego zdolności, aby je rozwijać. Należy również dobrze poznać potencjalne możliwości ucznia, aby umiejętnie stopniując wymagania, roztropnie je nagradzać.

Ważnym elementem nauczania jest stosowanie nieco odmiennego traktowania oceny. Istotą nie jest stosowanie oceny określającej rzeczywisty poziom wiedzy i umiejętności, ale ocena ma spełniać rolę bodźca mobilizującego do dalszego wysiłku. W ten sposób można ukształtować w wychowanku przekonanie, że współpracując z nauczycielem, również katechetą, może osiągnąć sukces. Takie przekonanie może zainspirować wychowanka do podjęcia samowychowania, co w procesie resocjalizacji jest znaczącym osiągnięciem.

Istotnym elementem każdego spotkania z wychowankami jest utrzymanie ładu i porządku w czasie zajęć lekcyjnych. Każda katecheza powinna być dokładnie zaplanowana i przygotowana. Podejmowana podczas lekcji religii problematyka powoduje, że wychowankowie zaczynają zmieniać moralną ocenę swego postępowania przestępczego. Uświadomienie im prawdy, że mimo popełnianego zła nadal są kochani przez Boga, który na nich czeka, niejednokrotnie doprowadza ich do autentycznego żalu. Najbardziej bolesne jest to, że przestępstwa są nieodwracalne. Wtedy pojawiają się pytania: czy Bóg przebaczy mi morderstwo? Czy da mi jeszcze jedną szansę? W poszukiwaniu odpowiedzi na postawione pytania znaczącą rolę odgrywa właśnie kapelan. Musi on niejednokrotnie na nowo formować u swych wychowanków sumienie, które ocenia moralnie dany czyn. Sumienie podlega również procesowi wychowania. Człowiek w tym procesie musi dojść do przeżywania w sposób pełny swego człowieczeństwa. Jest to możliwe dzięki właściwie ukształtowanemu sumieniu, potrafiącemu odkrywać dobro, przeciwstawiać się złu i dokonywać moralnej oceny czynów i słów. Będzie to możliwe tylko wtedy, gdy kapelan będzie wiarygodnym świadkiem głoszonej nauki o Jezusie Chrystusie, gdy będzie moralnym autorytetem, potrafiącym rozmawiać na każdy temat, gdy będzie oparciem w trudnych chwilach podczas pobytu w placówce. Musi więc własnym przykładem udowodniać, że warto być dobrym, uczciwym, szlachetnym. To jak żyjemy, jakimi wartościami kierujemy się w życiu podlega ocenie przez drugiego człowieka. Młodzi ludzie niezwykle szybko zauważają różnice pomiędzy deklaracjami dorosłych a rzeczywistymi postawami. Jeżeli kapelan, jak również każdy inny wychowawca nie będą zachowywali się zgodnie z zasadami, które przekazują wychowankom, wówczas przestaną być dla nich wiarygodnymi – wtedy na żadne pozytywne efekty ich wpływu osobistego na życie wychowanków nie można liczyć.

W placówkach resocjalizacyjnych wychowankowie podlegają procesowi resocjalizacji, inaczej wtórnej socjalizacji, czyli ponownego nabywania umiejętności pełnienia ról społecznych. Muszą niejednokrotnie ukształtować w sobie podstawowe wzorce zachowań społecznych, których w dotychczasowym życiu nie zdołali przyswoić. Spotkania na lekcjach religii powinny wykształcić w wychowankach świadomość, że starając się „być dobrym”, czynią to „dla kogoś”. W swej pracy wychowawczej kapelan powinien podejmować działania motywujące wychowanków do pielęgnacji uczucia miłości do matki, ojca, Pana Boga. Wraz z upływem czasu mogą nastąpić pozytywne przemiany w sferze mentalnej wychowanków. Wykształcą w sobie umiejętność szeregowania czynów dobrych i złych. Na fundamencie swej osobowej relacji do Boga są w stanie stworzyć solidną podstawę do podejmowania dobrego życia. Weryfikacją prowadzonych zajęć na katechezie

jest wzajemne odnoszenie się wychowanków do siebie na co dzień. Dostrzegając różnice w zachowaniu między nowoprzybyłymi, a tymi, którzy dłużej przebywają na terenie ośrodka, mamy dowód, że kierunek pracy wychowawczej jest właściwy, oczywiście, jeżeli w tej konfrontacji korzystniej wypadają wychowankowie z dłuższym stażem pobytu w placówce. Innym pozytywnym przejawem jest zmiana formy przeprowadzanych rozmów, zaś używanego słownictwa.

Praca kapelana nie jest pozbawiona rozczarowań i kryzysów. Są chwile, że pojęcie „orki na ugorze” jest mu bliskie i zrozumiałe. Powinno jednak dominować nastawienie pozytywne. Nawet najlepszy kapelan nie jest w stanie doprowadzić do znaczących zmian w zachowaniu wszystkich wychowanków. Pojawiają się jednak wychowankowie, którzy odczuwają wyjątkową więź z kapelanem i starają być lepszymi. Swoją postawą oddziałują pozytywnie na inne osoby, przebywające w placówce.

Resocjalizacja polega na przygotowaniu wychowanków do samodzielnego przeciwstawiania się negatywnym społecznie wartościom, które dotychczas uznawał za własne. W czasie pobytu w placówce wychowanek powinien uświadomić sobie powagę sytuacji, w jakiej się znalazł. Kapelan wraz ze wszystkim pracownikami powinien dążyć do wyzwolenia u wychowanka motywacji, chęci do zmian jego dotychczasowego życia. Jeżeli wychowanek sam nie odczuje takiej potrzeby, wówczas żadne oddziaływanie wychowawcze nie przyniesie pozytywnych skutków. Wychowanek musi być przekonany, że to, co jest mu przekazywane przez dorosłych w placówce jest dobre, ważne i należy pracować nad zmianą swojego zachowania. Należy wykształcić w nim siłę moralną, która uchroni go przed błędnymi decyzjami w sytuacji, gdy wróci do ojca – alkoholika, bezradnej matki, brata – recydywisty, czy kolegów oczekujących na jego powrót. W tej przemianie pomaga zastosowanie chrześcijańskiego, integralnego wychowania, uwzględniającego nadprzyrodzoną łaskę daną od Boga. Zdarzają się przypadki, że osoba przekreślona przez społeczeństwo przeżywa „cud” i rozpoczyna nowe życie. Jednak, aby było to możliwe należy stworzyć odpowiednie warunki zarówno w trakcie procesu resocjalizacji, jak i po zakończeniu odbywania kary. Pozytywną rolę w przemianie życia odgrywa motywacja religijna.

Prowadzona katecheza ma ułatwić tę przemianę wychowanków. Ma przybliżyć ich do Boga bogatego w miłosierdzie, czekającego na powrót syna marnotrawnego. Mądrość ojca z przypowieści Chrystusa polega na tym, że nie próbuje uchronić syna przed cierpieniem, które on sprowadza na siebie swym postępowaniem. Cierpienie, które przychodzi, jako konsekwencja błędów, jako konsekwencja pomieszania dobra ze złem jest dobrodziejstwem, gdyż otwiera błądzącemu oczy. Dodatkową motywacją jest świadomość, że ktoś mnie kocha i umożliwia podejmowanie właściwych decyzji.

Często w życiu młodego człowieka, świadomość tego, że jest kochany niezależnie od czynów, jakich się dopuścił, jest najważniejszym bodźcem do podjęcia gruntownej przemiany życia.

Dopełnieniem pracy wychowawczej prowadzonej przez kapelana w szkole na lekcjach religii jest duszpasterstwo wśród wychowanków na terenie placówki resocjalizacyjnej. Pełne owoce nawrócenia w aspekcie religijnym są widoczne w sakramencie pokuty. Przed każdą Mszą świętą odprawianą w ośrodku istnieje możliwość przystąpienia przez wychowanków do spowiedzi. Można zauważyć zaangażowanie wychowanków w liturgię Mszy świętej. Chętnie włączają się we wspólne śpiewy, na ich twarzach widać zadumę. Czują się wolnymi ludźmi w towarzystwie swych wychowawców. W niektórych placówkach do specjalnej rangi urósł przekazywany w czasie Mszy świętej znak pokoju. Wychowankowie czynią to przez podanie dłoni każdej osobie, która we Mszy świętej uczestniczy, poczynając od dyrektora, wychowawców i kapelana, kończąc na tych, którzy są najmniej lubiani w grupie. Połączenie pracy wychowawczej prowadzonej podczas katechezy z praktykowaniem nabożeństw z wychowankami w internacie może przynieść nadzwyczajne owoce. Wychowankowie traktują kapelana jako autorytet w sprawach moralnych, z którym można zawsze porozmawiać, podzielić się swoimi lękami. Taka relacja wymaga roztropności pedagogicznej kapelana i jego szczególnych predyspozycji osobowych do tego typu posługi. W placówkach resocjalizacyjnych wychowankowie przystępują do sakramentu bierzmowania. Ta uroczystość poprzedzona jest dodatkowymi katechezami, mającymi pomóc wychowankom zrozumieć rangę tej uroczystości. Nagrodą jest wdzięczność rodziców odwiedzających swe dzieci w placówce, którzy dostrzegają zmiany w ich zachowaniu.

Najbardziej widocznym sukcesem pracy kapelana w placówce resocjalizacyjnej jest zaproszenie go do stołu. Dla wychowanków nie jest to łatwa decyzja. Osoby nieznające specyfiki pracy w placówkach resocjalizacyjnych nie mają wyobrażenia o przepaści dzielącej wychowanków i wychowawców. Wychowankowie odbierają wychowawców, jako swych wrogów, gdyż oni nakazują, zakazują, a wreszcie ograniczają wolność. W ten sposób postrzegany jest również ksiądz. Należy uczynić wszystko, aby przełamać stereotyp panujący wśród młodzieży przebywającej w ośrodku. Na skuteczność procesu resocjalizacji wpływa wiele czynników zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Bez dobrej woli współpracy wychowanka trudno mówić o właściwych skutkach tego procesu. Dlatego istotne jest właściwe umotywowanie młodego człowieka do tego, aby nie wracał do dawnego życia. Często takim katalizatorem wyzwalamym dobro są relacje człowiek – Bóg, który ciągle kocha i czeka na powrót żalującego swego złego postępowania człowieka.

Kapelan w swej pracy musi być realistą. Sukcesy jego pracy uzależnione są od współpracy z dyrektorem, nauczycielami, pedagogiem, psychologiem – całym zespołem pracowników ośrodka. Właściwa atmosfera pracy panująca wśród pracowników zakładu wpływa pozytywnie na proces resocjalizacji wychowanków. Dzięki współpracy odpowiedzialnych wychowawców nieletni w ośrodkach resocjalizacyjnych uczą się mądrze myśleć i mądrze kochać, co może gwarantować dokonywanie właściwych wyborów życiowych.

Anna Fidelus: The Role and Tasks of a Chaplain in Re-socializing Institutions

Among the most frequently observed forms of juvenile social pathology are the lack of the recognition of authority, the family crisis, suicidal attempts, sects, an excessive propagation of sex, alcoholism, drug-addiction, criminal offences.

The re-socializing facilities like shelter homes and reformatories often lack an educational climate which would favour changes in the behaviour of the inmates.

The work of the chaplain in the re-socializing process is extremely important. It is not restricted only to catechesis at religious education classes at school but also includes pastoral care among the inmates within the facility. The chaplain must frequently form new moral consciences. A positive role in the transformation of life is played by religious motivation. The efficacy of his work is dependent on his co-operation with all the employees of the centre.